

Kvægsygen

Ludvig Holberg's overvejelser om kvægpest,
1745

Version 1.7 - 21.07.2009

Indledende note om sygdommen: Om kvægsyge eller kvægpest kan læses hos [Fødevarestyrelsen](#) og hos [Landbrugsinfo](#). Sygdommen er forårsaget af en morbillivirus. Sygdommen blev udryddet i Danmark i 1782; dens voldsomme udbredelse og farlighed gav anledning til at man i 1762 sendte [P.C. Abildgaard](#) m.fl. til en veterinærskole i Lyon for at lære faget - og senere til at Abildgaard blev tilskyndet til at etablere en dansk veterinærskole, først som privat skole i Sankt Annægade på Christianshavn, et par år efter som statslig. Veterinærskolen blev begyndelsen til Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole.

Om betænkningen: Holberg sendte sin betænkning til *Det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere* (det nuværende [Videnskabernes Selskab](#)), hvor den blev oplæst af hans kollega og gode bekendt, [professor Hans Gram](#) 6.12.1745. Holberg var æresmedlem af Selskabet, men deltog ikke i møderne. Betænkningen indgik i Selskabet's samling af Skrifter der udkom i 1746.

Om Billeskov Jansen's tekstudgave og om den digitale udgave: Tekstudgave (med Billeskov Jansen's indledning og noter) kan findes på [ADL](#). Den digitale udgave er tilføjet afsnitsinddelinger; desuden ordforklaringer, hvor tvivl kan opstå - eller hvor betydningen ikke kan gennemskues så let, fx ved at skele til udenlandske sprog.

Andre Holberg-skrifter om landbrugsforhold m.v., se: [Henvisninger](#).

Betænkning over den nu regierende Qvæg=Syge

med nogle oeconomiske Anmerkninger

Den store Qvæg-Syge, som har udsprede sig over de fleste Europæiske Lande, og hvormed i sær dette Rige samt Førstendommer en lang Tid har været plaget, er en af de mærkværdigste Ting, som udi nogle Seculis er hendet, saa at deraf kand gives Anledning til en Epocha udi Chronologien, ligesom man tilforn har regnet Tiden fra den sorte Død:

Jeg siger, at det er een af de mærkværdigste Hændelser, og det een Deel i henseende til dens Almindelighed, saasom den største Deel af Europa dermed har været og endnu er befænget; een Deel i henseende til dens Hæftighed, saasom den gemeenligen har foraarsaget en hastig og total Ødeleggelse, hvor den er kommen, endelig ogsaa i henseende til dens Ubegribelighed, saasom den har forrykket de Naturkyndiges Concepter, og været for dem ligesaadan Piinebænk, som Maanens Gang for Astronomis. Thi aldrig have Physici taget meer Feil udi deres Gisninger, og Medici meer i deres Recepter.

De Præcautioner, som syntes nyttige paa et Sted, befandtes skadelige paa et andet Sted, og hvad som her har været en Lægedom, har der været en Gift, som des hastigere befordrede Qvæggets Død.

Dette har givet Anledning til hæftige Tvistigheder om Sygdommens Natur og dens Aarsag.

De fleeste have holdet for, at det er en ordinaire Contagion, saasom al Pest kand forårsage adskillige og forunderlige Symptomata, og derfor haver adskillige Navne.

Nogle have lignet den ved den Contagion, som grasserede udi det 14de Seculo, og strakte sig over vor heele Hemisphere.

Den samme siges at have haft sin Begyndelse udi de Nordlige Parter af China, og at være forårsaget af Heede og stinkende Damp, som steege op af Jorden, fortærede alting indtil Træer, ja befængede Luften saaledes, at man saae nedfalde smaa Slanger og andre giftige Insecter.

Men de som have givet nøye Agt paa den nu-regierende Qvæg-Sygdom, have mærket, at den ingen ret Analogie har enten med den saa kaldet Sorte Død eller med andre ordinaire Contagioner. Den haver vel nogen Overeensstemmelse med den første, efterdi den samme saavel som denne befængede den største Deel af Europa. Men Forskiellen er denne, at da den Sorte Død ødelagde levende Creature indtil Træer og Planter, saa har denne derimod alleene angrebet Horn-Qvæg, uden at beskadige enten andre Dyr eller Mennesker.

Den anden Forskiel er, at da bemeldte almindelige Død eller andre sædvanlige Contagioner sparer den halve eller i det ringeste den tredie Deel af Dyr eller Mennesker, saa har denne gemeenligen gjort reent Bord, hvor den er kommen, saa at paa de fleeste Steder er intet levnet, uden maa skee en Kalv eller gammel Koe, og har man seet Herregaarder, hvor en heel frisk Besætning udi 24. Timer er bortdød.

Videre, andre Peste rase hastigen ud, saasom det er alle heftige Svagheders Natur, at jo stærkere de regiere, jo snarere faae deres Regimente Ende, og man derfor har mærket, at en Pest ikke regierer længere end nogle Maaneder, eller i det høyeste et Aar paa hver Sted, men denne Qvæg-Syge derimod har raset nogle Aar udi hvert Land og i en hver Province, og ved Tiden intet har tabt af sin Styrke, saa det synes, at det ligesom ved Guds besluttede Raad er beskikket, at alt Horn-Qvæg skal forgaae.

Det er just disse tvende Kendelser, som gjøre denne Svaghed saa mærkelig frem for andre som er at finde udi Historier, og forårsager, at den graverer meer end andre Contagioner; thi den borttager ikke alleene alting paa eengang, men endogsaa lader sig indfinde paa nye, hvorved Landmanden taber ikke alleene sin Velfærd, men endogsaa alt Haab om videre Opkomst; saasom den, der haver nogen Kræfter, ikke tør forsyne sig med nyt Qvæg, efterdi Erfarenhed har viiset, at den sidste Besætning har haft samme Uheld som den første. Hvorpaa Holland fornemmelig viiser Exempel, hvor denne Qvæg-Sygdom har grasseret udi 6. Aar.

Kort at sige: denne Sygdom har i henseende til dens Selsomhed forrykket saavel Land-Mænds som Medicorum Concepter, saasom de første ikke have kundet tage nogen Mesures udi deres Oeconomie, og de sidste have ikke vidst, hvad de om Sygdommen skulde dømme.

I henseende til Landmanden ere forestillede selsomme og bedrøvelige Scener. Man turde ikke holde paa [=beholde] Qvæget, som man frygtede strax at miste, og man kunde ikke sælge det, efterdi man kunde ikke faae det betalt: thi, jo mindre deraf blev tilovers, jo meer faldt Priisen, saa at Qvægets Rarhed, som ellers skulde forårsage dyr Tid, har forårsaget saadant Kiøb, saa at mange besluttede heller at staae deres Eventyr, end at selge med alt for megen Skade.

Aarsagen dertil var, at de fleeste strømmede med deres Qvæg til Kiøbstæder og Markeder, for i en Hast at sælge, hvad de frygtede ellers reent at miste: saa at derfor en Tidlang vore Slagterboder ey have været forsynede med meere Kiød, efterdi alle vilde sælge, ey heller med bedre, efterdi Creaturene aldrig havde haft bedre og overflødige Græsgang.

Hvad Medici angaar, da have denne Sygdoms Symptomata gandske forvildet dem. Hvad Dom de have fældet; hvad Concept de have gjort sig om Svagheden, til hvilken Classe de have søgt at henhøre den, og hvad Aarsag de dertil have givet, saa have de fundet deres Theses anfægtede af

Objectioner, som de ikke have kundet besvare.

De som her i Landet have givet nøye Agt paa Sygdommens Symptomata, have mærket, at somme ere fundne indvortes ubeskadigede, andre at være døde af Lænde-Blod, Forstoppelser og saadanne Svagheder som længe samles paa: thi man har udi nogle fundet haarde Materier, i andre temmeligen store Orme, hvilke ikke kand afles udi en Hast og udi saa mange Høveder just paa eengang. Det samme kand og siges om Galdens Overflod, som den sidste trykte Recept fornemmeligen tilskriver Svagheden.

Af de første Anmærkninger kand sluttes, at det har været en Pest: thi saa mange friske Creatures hastige Død tillader ikke at falde paa andre Tanker, helst saasom Sygdommen har ligesom en fiendtlig Krigsmagt marcheret igiennem Landet fra et District til andet.

Den yttrede sig her i Siælland først i Wordingborg Amt, hvor den ødelagde alting, og siden deelede sig ud i visse Greene, hvoraf een strakte sig mod Kiøge, en anden mod Ringsted: hvilket naar man eftertænker, da synes Haertsôeckers hypothesis at være antageligst, som holder for, at Pest foraarsages af smaa giftige Insecter udi Luften, hvilke dræbe ved deres giftige Sting; og holder han for at samme Insecter fødes og avles udi visse Asiatiske Lande, sær udi det Asiatiske Tartarie eller det nordlige China, hvorfra man mærker den store Contagion, som grasserede udi det 14de Seculo, at være kommen: dog er dette herved mærkværdigt, at, endskiønt saadan Pest haver sin Oprindelse udi Asien, saa er dog Indien derfor befried, hvor vel Indianerne ere plagede med andre Sygdomme, som ere lige saa slemme.

Denne Hypothesis om Insecter bestyrkes af Pestens adskillige Virkninger og Egenskaber; thi der er Menneske-Pest, Qvæg-Pest, Hæste-Pest, Faare-Pest, Træers og Planters Pest, saa at alleene visse Species af Creature angribes, da alle andre ere befriede.

Man kand heraf slutte, at det er migrationer, som bestaae nu af et slags Folk, nu af et andet, og at disse Insecter, som nu grassere, ere eene Buphagi [søg evt. efter: Buphagus], eller saadanne, der finde meest eller eene Smag udi Oxekiød, og at de derfor gaae andre Dyr og Mennesker forbi.

Erfarenhed viiser, at adskillige Dyr holde sig alleene til en vis slags Føde: Silke-Orme leve af Morbærblade, Bier af Blomster etc., er derfor troeligt, at hvis samme Dyr vare udi stor Mængde og derhos giftige, vilde derved Morbær og Blomster Pest foraarsage, uden at andre Planter, Træer eller Dyr vilde beskadiges.

Hvis man ikke legger denne Hypothesin til Grundvold, er det ubegribeligt, hvi Sygdommen alleene hefter sig ved visse Species af Creature, uden at anfegte andre, hvilket maatte skee, naar man efter den berømte Willis eller andre Naturkyndiges Meening vilde derivere saadan Contagion af Luftens Forraadnelse: thi man har erfaret undertiden en Art af Pest, som treffer Høns alleene, uden at angribe andre enten tamme eller vilde Fugle. [Thomas Willis, 1622-1675, mediciner, professor i Oxford. Se Engelsk Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Willis].

Intet er meere forunderligt og herudi meere speciel, end hvad den lærde Engelske Medicus Freind in Hist. Med. har antegnet om den bekiendte Svaghed, som haver faaet Navn af Sudor Anglicus, eller den Engelske Sved: nemlig at den angreeb ikke uden rette indfødde Engellænder, saa at fremmede indtil Skotter, som paa samme Tiid opholdte sig udi London og andre Engelske Stæder, vare uanfægtede: Indfødde Engellænder derimod døde deraf, endskiønt de opholdte sig udi Frankrige. Jeg skulde dog ikke have dristet mig til saadant at anføre, hvis jeg ikke havde en saa anseelig Mand til garand. [John Freind, 1675-1728, mediciner, se nærmere i Engelsk Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Freind; trykfejl (Friend) i original rettet].

Hvis Relationen er rigtig, saa flyder deraf, at denne Engelske Sved er foraarsaget af giftige smaa Insecter, som have fundet en særdeeles Delice udi Engelsk Kiød, og af lutter Kiærlighed til Nationen have gjort saadant Nederlag: og kunde i saa Maade enhver Engellænder sige med den Franske Poet:

A force de m'aimer, tu me rends miserable.

[Din store kærlighed gør mig ulykkelig]

Dette vil jeg dog lade staa ved sit Værd: iligemaade den Gisning, som en Landmand af mine Venner haver gjort over denne Qvægsyge, nemlig at kullede Køer beginge sig bedre end hornede: Vist nok er det, at han alleene af Curiositet og ved et Indfald havde tillagt sig en Besætning af kullede Køer uden Horn, og at Sygdommen i nogle Maaneder rasede allevegne rundt omkring hans Gaard, uden at beskadige et eeneste Høvde af Gaardens kullede Besætning. Jeg for min part reflecterede dog intet derpaa, men tilskrev denne Conservation en pur Hendelse [=en ren tilfældighed]; og visede endelig Udfaldet, at jeg ikke tog fejl.

Jeg holder mig alleene til det som beviises af daglig Erfarenhed, nemlig, at de fleeste Contagioner angribe ikke uden visse Species af Dyt, og at man derfor letteligen kand bevæges til at følge den Hypothesin om giftige Insecter, hvilke enten maa være af den Natur, at de søge alleene Hornqvæg, som deres rette Føde, eller efterdi deres Gift er alleene dødelig for Øxen: thi man veed, at der er adskilligt, som dræber et slags Dyr, og derimod er en Føde og Lægedom for andre.

Herimod indvendes vel [trende] Ting:

- 1.) Hvorledes det kand være mueligt, at Insecter, der ere saa smaa, at de ikke med Menneskets Øyne kand sees, paa nogle Timers Tid kand fælde stærke Qvæg, og som er bevæbnede med tykke Hude,
- 2.) Spørges, hvi Sygdommen, hvis den er foraarsaget af saadanne Insecters Marche, som foregives, i en Hast er sprungen fra et Sted til et andet, saa at visse imellem liggende Districter ere blevne urørte.
- 3.) At den mest raser om Vinteren, der ellers dræber Utøi.

Til det første kand svares, at disse Insecter kand trækkes ind med Qvæggets Aande, saa at Indvoldene dermed i en Hast kand blive opfyldte, og at de derfor ikke have fornøden at bore sig igiennem Huden.

Hvad den anden Indvending angaaer, da styrkes heller derved, end svækkes denne Thesis: thi hvis Sygdommen kom af Luftens Forraadnelse, kunde saadant Spring ikke gøres fra et Sted til et andet uden at befænge de imellem liggende Steder.

Derimod, naar statueres saadanne flyvende Arméer udi Luften, er dette Phænomenon let at begribe, ja lige saa let, som man kand fatte, at en Bande af Rovfugle kand, efterat den har gjort Nederlag paa Høns og Giæs udi een Landsbye, flyve den nesthosliggende forbi, og falde paa nye ned udi en anden langt fraliggende Landsbye.

Tilmed kand saadanne giftige Insecter, som udi Mængde hænge udi uldene Klæder, være med saadanne Klæder bragte til et langt bortliggende Sted, hvor Hornqvægget af dem er bleven infesteret.

Alt dette bestyrkes af det som fortælles om et Hæstedekken, der blev ført fra et befænged Sted, hvilket da nogle Køer lugtede til, bleve de strax anstukne og døde; item af visse blaae Skyer eller Taager, som nogle foregive sig at have seet nedfalde af Luften, og at mortalitet strax derpaa er fulgt.

Thi det er ganske rimeligt at slutte, at slige Taager have bestaaet af en Sværm af saadanne Insecter.

Hvad den 3die Indvending angaar, nemlig, at denne Sygdom mest har raset om Vinteren, som ellers dræber alt Utøi, da kand disse Insecter være af saadan Natur, at Kulden ikke skader dem: Thi man seer jo utallige smaa Dyr, helst udi Vandet, at conservere sig om Vinteren.

Ja denne Meening om giftige Insecter, hvorved visse slags Contagioner foraarsages, grunder sig ikke alleene paa probable Gisninger, men endogsaa paa Erfarenhed.

Chevalier de Forbin anfører udi sine Memoires herpaa et merkeligt Exempel: nemlig, at, da han paa sin Reise fra Siam til Europa var henved 8. Miile fra Massulipatan, blev man var ved Kysterne en sort tyk Skye, som man frygtede at være Tegn til Storm: Da den nærmede sig til Skibet, blev den befunden at være en Sværm af utallige Fluer, hvormed saavel Skibsdækket som det heele Hav blev bestrøet. Fire Miile fra Staden saae man en Skye, som skiulte alting saaledes, at man ikke kunde see uden Spidsen af Biergene. Da man landede [=tog land, stødte mod grund] merkede man at det og var en Sværm af Fluer, skiøndt de udi Skikkelse differerede fra de forrige. Chevalier de Forbin som med nogle Folk udi en Sluppe lod sig sætte udi Land, fandt ved sin Ankomst Staden fast øde, og fik han da at vide af de Overblevne, at saadan Desolation var foraarsaget af Pest. De fleeste af hans Folk som havde været med udi Sluppen, døde og strax derpaa: Han selv med nogle faa cureredes igien ved stærk Sveeden, men alle de som brugte Aareladen, omkomme. [Chevalier de Forbin = Claude de Forbin-Gardanne, 1656-1733, fransk admiral; se nærmere i Engelsk Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Claude_de_Forbin; herfra er der link til Fransk Wikipedia]

At andre Contagioner ikke kand sees som denne, maa reise sig deraf, at Insecterne maa være mindre, ja saa smaae, at de end med Microscopiis ikke kand sees. Man beloe udi den sidste Kiøbenhavnske Menneske-Pest een af vore Medicis, som betienede sig af et Microscopio udi de Syges Kamere, for at see om hand enten udi Atmosphæra Corporis eller de Syges Aande kunde distingvere noget Utøi: Men Ukyndighed foraarsager at man beleer alt hvad som rimeligt er, naar det er usædvanligt.

Naar man nu legger alt dette ovenanførte sammen, bestyrkes deraf den Hypothesis om giftige Insecter, der søge Hornqvæg alleene som deres ret og behageligste Føde, eller som ere eene giftige for de samme. Derimod synes denne Meening at til intet gjøres, naar man betragter alle de Symptomata, som ved denne grasserende Qvæg-Syge have været mærkede; thi derudaf kunde man slutte, at det ingen Pest har været, men at man kunde heller henføre Sygdommen til ordinaire Svagheder, som ere enten samlede af forderved Foer eller andre Aarsager, og som aarligen paakommer Qvæget, men udi disse Aaringer har været meere almindelige, end de pleie. Det slette Foer, som førend Sygdommen begyndte, her i Landet blev indhøstet, synes og saadant at bestyrke. Thi man kunde holde for, at Qvæget deraf har samlet paa den Svaghed, hvoraf det Tid efter anden er bortdøet. Sygdommens Langvarighed, som paa visse Steder udi nogle Aar har raset, synes og at tilkiendegive, at det ingen Pest har været, saasom Erfarenhed viiser, at Contagioner og saadanne hidsige Sygdomme ere gemeenligen lige saa korte som de ere hidsige, og at de ikke regiere længere end nogle Maaneder paa hvert Sted.

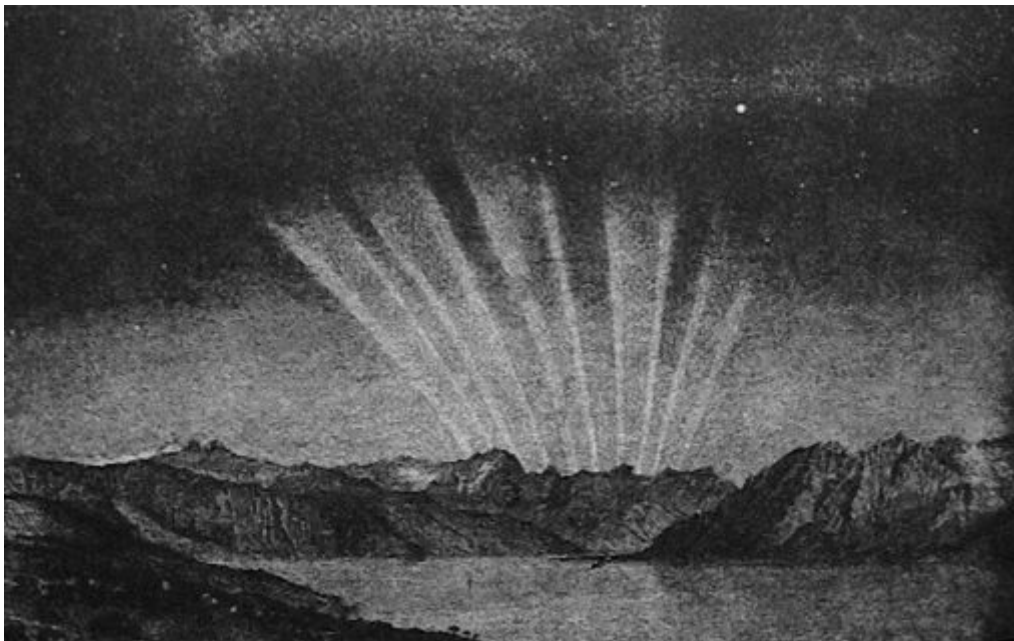
Saasom nu denne Qvæg-Syge har været af saadan Beskaffenhed, og den haver haft Symptomata, som baade give og ikke give tilkiende Pest, saa have vore Medici og Naturkyndige været gandske raadville, og tilstaaet et non plus ultra for deres Videnskab, og derfor lidet eller intet befattet sig med Lægedom derimod; hvorudi de syntes ingen Uret at have, saasom de af Sygdommens Irregularitet ingen Definition have kundet give derpaa, og man maa lære at kiende en Fiende, førend man bevæbner sig imod ham.

Men, saasom gemeenligen størst Activité findes hos Folk, som intet forstaar, og som ingen ævne have til at gjøre noget retskaffent, saa have derimod alle Markskriere og u-graduerede Doctores været i Bevægelse, og Landet er bleven opfyldt med Recepter, hvoraf enhver fører Titul af tilforladeligt og experimentered Medicament, skiønt da experimenterne skulle gjøres, intet vilde holde stik. Vel er sandt, at nogle ved Attester kunde viise, at deres Recepter paa et og andet Sted havde haft nogen god Virkning: men Ulykken var, at de ingen Kraft havde paa andre Steder; saa at Landmænd omsider besluttede at lade alting komme an paa Guds Forsyn, og alleene at tage den præcaution at separere deres Qvæg fra andre, hvorved adskillige ere blevne hidindtil reddede.

Hvad man med nogen Sikkerhed herom kand dømme, er dette, at denne Sygdom har været en Samling af en extraordinaire Contagion, enten den maa tilskrives giftige Insecter, Luftens Forraadnelse, eller Damper af Jorden etc. og af ordinaire aarlige Svagheder tillige, saa at et Høvde udi en Besætning er død af Pest og et andet af Lændeblood, Forstoppelser eller anden sædvanlig Svaghed, eller og af begge tillige; hvilket bar givet Anledning til den Forvildelse, som i alle Præcautioner have været tagne, og at mange Penge paa Recepter forgjæves ere spildte, efterdi

adskillige have meenet, at de Recepter, som med nogen Virkning ere brugte for de ordinaire Svagheder, skulde og hielpe for Contagionen, hvorudi Hoved-Ulykken har bestaaet; Thi man maa gjøre saa mange Indvendinger herimod, som man lyster, saa giver dog den store og hastige Mortalitet, som paa visse Steder er merket, hvor en heel gandske frisk Besætning udi 24. Timer er styrtet, tilkiende, at det maa være en stærk og hæftig Pest tillige med de ordinaire Svagheder, som dermed concurrere, for at befordre en totale Destruction. Jeg siger en totale Destruction: saasom der neppe skal findes Exempel udi Historien paa en saa hastig og stor Mortalitet, der ligesom en Kræft udbreder sig i alle Landets Parter, og fast intet levner, hvor den kommer.

Udi den trykte Recept, som kom for Lyset den 22. Novembr. tales om Sygdommen, som paa et og andet Sted har yttret sig her i Landet. Om Recepten er probat kand jeg ikke sige: Erfarenhed alleene viiser des verre, at Historien ikke er grundet paa gode Memoires, thi paa samme Tid, som der mentioneres om Sygdommen som har yttret sig paa et og andet Sted udi Landet, fandtes allerede paa min Catalogo over 60. Herregaarde, hvor fast alle Besætninger vare reent bortdøde; Hvorudover naar man betragter, at Siælland har kun 14. Miile udi Længden, man med Billighed kand tale om en totale Ødeleggelse, og sige at aldrig nogen Pest udi kortere Tid har stærkere raset.

Klinkenberg's komet. Illustrationen er taget fra Wikipedia. Her anføres flg.: Source: W. Valentiner: »Das Wissen der Gegenwart, 27. Band: Kometen und Meteore« (1884). Description: While the head of comet C/1743 X1 (Klinkenberg) was still below the horizon, multiple bright tails of the comet were visible in the predawn sky on March 8 and 9, 1744 . This sungrazing comet peaked in brightness at the end of February 1744, when it was visible in broad daylight close to the sun. Copyright expired (book printed in 1884, author died in 1931)

Saasom denne store Calamitet er indfalden just paa samme Tid, da den forfærdelige Comet lod sig see, ere Folk over alt blevne bestyrkede udi deres gamle Overtroe om Cometers Betydelse og Virkning; og kand man ikke fortænke Almuen, at den ved saadan Hendelse falder paa de Tanker, efterdi man forhen har seet fornuftige Skribentere og de største Historici at gjøre Cometer til Forbud eller Aarsag til langt mindre Hændelser, som til Krig, til store Herrers Dødsfald, til Vandflod, til Ildebrand og andet deslige. Thi skulde Cometer paatage sig saadanne vitløftige Reiser, for enten at foraarsage eller at tilkiendegive en Uheld, saa kunde man sige, at intet uden saadan total og almindelig Calamitet, hvis Lige udi nogle Seculis ikke er hørt, hertil kunde være nogen Motif: men herved er at mærke, at bemeldte Comete kand ansees hverken som Aarsag eller som Forbud for denne Uheld; ikke som Forbud, efterdi Svagheden paa visse Steder havde længe raset, førend Cometen aflagde denne Visite, med mindre man vilde slutte, at Cometen havde taget Feil i sin Marche-Route, og at den havde forestillet sig Veyen længere end den var: Ey heller kand den ansees som Aarsag, og dømmes, ved sin Influence saadan Uheld at have forvolder, efterdi Naturkyndige have observeret, at den var saa langt fra vor Jordkugle, at den ingen Paralaxin havde. Hvorudover man bør holde for, at hverken denne eller andre Cometer gaae i saadanne Ærinder. [Comet: Klinkenberg-kometen eller Philippe de Chéseaux-kometen kunne ses fra december 1743 til

slutningen af februar 1744. Kometen kaldes officielt C/1743 X1, se: [Tysk Wikipedia](#). Parallaxe: Parallaxeforskydning opstår når man ser på samme objekt fra forskellige positioner, fx fra 'søger' og 'objektiv' på et kamera. Jo større afstanden er til objektet, desto mere parallelle vil linierne forekomme at være].

Man søgte i Begyndelsen ved adskillige Anstalter at standse denne Svagheds Fremgang: Man søgte ved Posteringer at hæve et Districts Communication med et andet; utallige Recepter bleve og brugte: men intet kunde hielpe; hvorudover man omsider overgav sig udi Guds Hænder, og lod det ankomme paa den Guddommelige Forsyn. Gud er i saadant og andre Tilfælde den eeneste Læge.

Han kand udi et Øyeblik, naar Svagheden er udi sin største Force, stumppe dens Braad og gjøre den gandske Magtesløs; og skeer saadant gemeenligen ved en Influence udi Luften, hvorved Sygdommen, enten den reiser sig af fordærved Luft og af jordiske Vapeurs eller af giftige Insecter, forsvinder. Saaledes mærkede man, da Holland for nogle Aar siden var plaget med Orme, som truede det heele Land med Undergang, at paa eengang alt det skadelige Utøy af sig selv bortdøde.

Det var i den henseende, at, endskiønt jeg haver haft mange Recepter, som alle holdtes for ufeilbare, jeg dog ikke har communiceret nogen til mine Bønder; jeg har formanet dem alleene at være betænkte paa hvorledes de i Fremtiden, naar Sygdommen eengang ophørde, kunde reise sig af denne Skade igjen.

Mine Raad bestode fornemmeligen derudi: at holde paa deres Kalve, hvoraf mange selges nyefødde for samme Priis som et par Kyllinger; thi det er derved Horn-Qvægets Mangel igjen skal erstattes, om de blive conserverede, og hvis de døde tillige med Qvæget, saa er Forliisen ikke pro tempore stoor.

Dette maa i Agt tages saavel paa de friske som svage Steder: paa de friske Steder for at have noget til at overlade til de desolerede Gaarde, og paa de svage Steder, at de kand have noget af det Overblevne til Opvext. Og, saasom Kiødet, naar Sygdommen engang ophører, vil blive dyrt, da intet udi denne Tilstand at slagte, som er ungt, men at lade alting komme til sin Vext.

I saa Maade kand Ødeleggelsen ikke blive saa stor, som man forestiller sig, alleene Slagterboderne ville præsentere andre Scener, og i Steden for Oxekiød broderes med Faare- og Svinekiød, samt med Gies, Høns, Ænder og andre Fugle. Land-Mandens Handel vil i saa Maade ey heller gandske ophøre, men heller forandre Skikkelse.

Hvis man mærker, at Landmænd og Bønder saadant ikke ville i Agt tage, er fornødent ved en Forordning, ved Markeder at erklære for contrebände Vare, Kalve, Lam, Gieslinger, Kyllinger, Griise og andre deslige smaa Creature, og det indtil man i Tidens Længde kand tillegge sig Horn-Qvæg igjen, og alting kand komme udi forige Stand.

Jeg tilstaaer vel, at alle Græsgaarde, hvis Indkomster hæves meere af Stude og Hollænderie end af Korn, i denne Tilstand ville komme udi slet Priis, og at saadant Hull ikke saa hastigt kand tilstoppes. Det vil derfor blive raadeligst, at de beflitte sig paa Schæfferier og Stutterier, for ved Faarene nogenledes at bøde paa Mangel af Koe-Melk og Oxe-kiød, og ved Handel med Hæste at bøde paa den gamle Stude-Handel; Thi Græsgang vil udi nogle Aar herefter blive overflødig, og det Græs og Høe, som de mange Stude forhen har fortæret, vil komme Besterne til Pas, som de fleeste forhen maatte om Sommeren af Mangel paa Græs udsette paa Leie-Foer. Ikke at tale om at ved Heste-Møg nogenledes kand erstattes den Mangel til Jordens Giødning, som Koe-møgs Fattelse vil foraarsage. I det øvrige er den Frygt for Jordens Giødning ikke saa betydelig, som man forestiller sig; Thi Jorden kand saa hastig ikke gjøres ufrugtbar, og de fleeste Proprietarier have Forraad paa Giødning til en Tidlang.

Adskillige opmuntredes af denne min Catechisation og ginge trøstede bort: Men nogle vilde ikke lade sig trøste, men raabte paa Smør og Melk, som er dette Lands Hoved-Føde. Jeg foreholdt dem derpaa, at Mennesket lever ikke alleene af Smør, og anførte Exempler af mange Nationer, som bruge lidet eller intet deraf: Een Deel efterdi de derudi ikke finde saadan Himmelsmag, som vore Nordiskt Folk, een Deel ogsaa, efterdi de holde for, at Smør formeerer Galden, og at den umaadelige Smøræden foraarsager at de Nordiske Folk ere meere choleriske end andre. Videre sagde jeg, at

saasom Smør er ikke saa meget Føde, som Fødens Vehiculum, der bruges til at faae Maden til at glide ned, saa kand man til en Tid betiene sig af andre Slags Saucer, som kand have samme Virkning; Thi, ligesom man kand faa kaagt Kiød til at glide uden Smør, saa kand man og hitte paa noget Raad med steegt Kiød, om det ellers skal holdes for en absolut Fornødenhed, at Kiødet skal steees. Vehiculum til kaagt Kiød er Roer, Rødder, Kaal, Senep, Peberod og andet Hauge-Vext.

Den store Priis, som Smørret vil komme udi, kand foraarsage, at Bønderne, som over alt forsømme deres Hauger, herefter vil blive bedre Urtegaards-Mænd: Thi Erfarenhed viiser, at Nøden har været Mesterinde udi de fleeste gode Ting. Ingen uden de som have forsøgt det, veed af hvilken Importance Urtegaardsmandskab, Biekuber og andet deslige er for Bønder og Landmænd. Og maatte jeg gjerne vide, om man ikke kunde faae Brød til at glide, saavel ved Honning, Sirup og Miød som ved Smør.

Smørrets Mangel kand ogsaa drive vore Nordiske Folk til at omgaaes noget bedre deres Kiød, hvilket de gemeenligen kaage og steege saa længe, indtil al Saft og Kraft er borte, forladende sig paa Smørret, som maa bøde paa saadan Handtering; hvilket en Engellænder ikke har nødigt, efterdi hand steeper og kaager Kiødet saa, at det beholder sin Kraft, saa at derfor ved det første Skaar, som gøres derudi, Fadet opfyldes med Saft.

Disse Opmuntringer syntes de fleeste at være trøstelige; Smørrets Mangel stod dem meest for Hovedet, hvilket er som Sjælen udi de Nordiske Folkes Føde, og uden hvilket de meene Verden ikke kand bestaae: Thi de befatte under det Ord Smørrebrød alt hvad som Jorden og Havet til Veye bringer, saasom intet holdes ædendes uden det er syltet i Smør: og derfor, naar de invitere til Giestebud, byde de gemeenligen paa et Smørrebrød; Man veed ogsaa, at Smørret gjør fast den fierte Deel udi en Huusholdning. Men Smørtanden maa udslaaes, og vore Smørædere maa til en Tid renoncere paa den Vellyst, og bilde sig ind, at de ere udi Frankerig, Spanien eller Italien, hvor man mærker, at de af vore Landsmænd, som reise udi samme Lande, have levet uden Smør, og med fuldkommen Helbred ere komne tilbage.

Jeg siger, at denne almindelige Mortalitet kand drive Bønder til at anlegge sig mange Ting, som hidindtil i Landet have været forsømte, som Kaal- og Frugt-Hauger, Roer, Rødder og anden Gevext, og det efter Fremmedes item vore Amager-Bønders Exempel, hvilke kand sige, af hvilken Importance saadant er, og hvad det hjælper paa en Huusholdning. Den kand ogsaa lære dem til at bruge adskillige andre ædendes Varer, som man uden nogen naturlig Aarsag, men alleene af Sædvane og Indbildning haver Afskye for.

Den fattigste Bonde skulde heller hungre og tørste til døde, end betiene sig af Hoppe-Melk, som dog er en Delice for visse Orientalske Folk, ja saa stor, at de finde bedre Smag derudi end udi Koe- og Faare-Melk. Indbyggerne udi Finmarken betiene sig af Rinsdyrs-Melk, og trives deraf ligesaavel, som vi af Koe-Melk. Hvad Kiød angaar, da er og adskilligt, som kunde spiises, men af puur Vane, Indbildning og Overtroe vrages. Jeg for min Part tog ikke i Betænkning at spiise Ørne, Høge, Strandmaager, Krager, Ravne, item Ulve og Biørne etc. hvis jeg var paa de Steder, hvor de findes, og hvor de dræbes alleene for at dræbes. Ja mig synes, at det man nu med mindre Scrupel kunde slagte adskillige Creature, som vi underholde, skjønt de ere alleene til Incommoditet, end Køer, Øxne og Faar, som klæde og føde os, som gjøre vor Arbeide, og som Taknæmmeligheds Lov byder os helst at spare.

Naar det er Mennesket tilladt at slagte og æde Creature, saa raader Fornuften at betiene sig helst af dem, som ere meere til Incommoditet end Nytte; Thi, om Tallet af visse Dyr, hvormed ere opfyldte alle Huuse, endogsaa fattige Folkes, der neppe have Føde til dem selv og deres Børn, blev formindsket, tabte Stæder og Lande intet derved. Man vil dog ikke haabe, at Mangel paa Kiød skulde blive saa stor, at man skulde nødes til usædvanlig, skjønt ædendes Spiise. Thi hvis Gud af Naade vil conservere Bondens mindre Creature, og velsigne de Schæfferier, som Landmænd maa i denne Tilstand tillegge sig, kand man bekomme saa meget Kiød, at man til en Tid kand leve, om ikke paa Engelsk saa dog paa Fransk eller Italiensk.

Min Betænkning sigter ikke heller til at recommendere usædvanlig Spiise, men alleene til at bestride Overtroe og ugrundet Sædvane, og at viise, at der ere adskillige Ting, som Mennesker kand føre sig

til Nytte, men som de have Afskye for, alleene efterdi de ikke ere brugelige. Skulde man have Afskye for nogen Føde, maatte det heller være Sviin og Blod, som er forbudet udi det gamle Testamente, og i sig selv er usundt, eller Aal, Hummer og Krabber, som ere et slags Slinger og Søe-Monstra: men saadant vrages af ingen, efterdi det er en antagen Spiise.

Jeg kand ikke see, at en Slagter kunde tabe noget af sin Valeur intrinseqve, ved at flaae en Ulv, Biørn eller Hund, meere end ved at slagte et Sviin. Jeg kand ey heller see, at en Kokkepige, der uden Skye vrider Halsen om paa Duer, Kyllinger etc. kunde holde det for en Samvittighed at expedere visse Creature som ingen anden merite har, end at skidne Folkes Stuer. Naar Mangel paa et slags Kiød kommer udi et Land, maa man examinere hvad andet som er ædende, og kand give god Føde: Naar Kyllinger og Agerhøns etc. slaauer feil, maa vi forsøge at spiise Viber, Strandmoger etc.

Naar Tælle mangler, maa vi betiene os af Tran, og naar Giødning fattes til Jorden, maa vi informere os om visse Folkes Maader, som med Succes bruges for at erstatte saadan Mangel; Thi Gud har givet os fleere Midler til Livets Ophold, end vi gemeenligen indbilde os. Dette anfører jeg ikke for at gjøre Skaden ringe, helst udi denne Province, hvor Sygdommen synes at have raset sterkere end udi noget andet Land i Europa, men alleene for at opmuntre nedslagne Gemytter, og som frygte for Hunger.

Thi man kand ellers i Almindelighed sige, at denne Uheld er stor, ikke alleene for Landmænd, men endogsaa for Kiøbstedmænd, ikke alleene for dem som have lidet Skade, men end og for mange, som ere conserverede: Thi de tage merkeligen Feil, som bilde sig ind at alle conserverede Gaarde ville af denne Ulykke profitere. Nogle ville vel vinde derved: andre derimod tabe den halve Deel af deres Indkomster. Til dette at forstaae, maa man i Agt tage, at Landet bestaar en Deel af Korngaarde, een Deel af Græsgaarde.

De første som beholde deres Køer, ville ufeilbarligen derved vinde, og deres Hollænderier blive af dobbelt saa stor Importance som tilforn, og det saavel i henseende til Melk og Smør, som kommer udi stor Priis, som i henseende til Giødningen: de andre derimod, nemlig Græsgaarder, hvoraf ere fast lige saa mange, og hvis fornemste Herlighed bestaar udi Stude-Handel, ville tabe den halve, om ikke 2. tredie Deelee af deres Indkomster; Thi nu ere Studene saalte, som man endnu ikke tor kiøbe eller saa hastig kand faae til kiøbs igien, saa at Græsset vil staae og raadne paa Marken, Studehandelen ophøre, og conseqventer den halve Deel af Gaardenes Afgifter forsvinde.

Vil man sige at Græsgaarde kand forvandles til Sædegaarde, da lader det sig ikke gjøre, een Deel saasom mange Jorder ere ubeqvemme til Sæd, og derfor af Nødvendighed ere udlagde til Græsning, een Deel ogsaa efterdi de fleeste Landmænd have ikke fleere Hoverie-Bønder end de behøve til deres Jorders Drift, ikke at tale om, at Studene, som udi Pløyning ere Agermandens Medhielpere, ogsaa mangle. Dette har jeg holdet fornødent at erindre, saasom jeg mærker Folk almindeligen udi slige Raisonnements at vildfare.

Ellers, saasom ingen Ulykke er saa stor at der jo noget Got kand flyde deraf, saa kand derved Skovene, der udi en Tid af 100. Aar og mindre have været udi saadan Aftagelse, at man inden stakket Tid kunde vente at see dem gandske øde, igien komme til nye Væxt. Aarsagen til Skovenes Aftagelse i vor Tid, maa fornemmeligen tilskrives den store Mængde af Køer og Stude, som Landmænd have tillagt sig meer end deres Forfædre: Thi paa adskillige Hovedgaarde, hvor Besætningen for 50. Aar siden bestoed kun af 50. Køer, findes den nu at bestaae af 100., og hvor man fordem holdt 100. Stude holdes nu 200. Mange tilskrive vel Skovenes Aftagelse andre Aarsager, nemlig Forsømmelse i at plante, og alt for megen Skovhug; men den rette Aarsag er Creaturenes store Mængde, hvoraf vore Skove vrindle og hvorved al Opvæxt hindres; Thi en Stud eller Koe kand udi en halv Time fortære det som kand blive til nogle tusinde Læs.

Vore Forfædre have været ligesaa forsømmelige i at plante som Folk nu omstunder ere, og Skovhug har været større i gamle Dage, da fast alle Kiøbsted-Bygninger vare af Træ, og dog have alle Skove udi nogle tusinde Aar været ved Magt; saa at Skovenes store Aftagelse bliver et Mystorium, hvis den ikke tilskrives Creaturenes Mængde, som i vor Tid ikke haver været proportioneret efter Landets Evne. Ved denne Hændelse kand foraarsages en nye Epocha udi Skovhistorien: Thi der kand udi de Skove, hvor Grunden er frugtbar, udi nogle Aar opspire saa meget, at Skoven udi nogle 100. Aar

kand holdes ved lige.

Jeg vil slutte min Betænkning over denne Uheld med en liden Opmuntring og Formaning: med Opmuntring til dem, som have lidet Skaden, at de med Taalmodighed skikke sig udi Guds Villie, og haabe, at den, som har saaret, kand og læge, at de ikke gandske lade Modet falde, men søge at betiene sig af alle de Midler, som Gud har givet Menneskene til at oprette de faldne Sager. Jeg haver foreslaaet nogle Midler, og andre, som ere meere kyndige udi økonomiske Videnskaber, kand viise flere.

Skaden kand nest Guds Bistand igien oprettes, naar Landmænd med en særdeeles Æmhed udi de første Aar, medens Saaret endnu er aabent, blive tracterede; Thi de ere nu som skiøre Egg, der ikke taale at røres meget ved, og Landets Styrke grunder sig paa deres Velstand. Jeg siger: de ere som skiøre Egg der ikke taale at røres ved, thi saasom Kiød, Smør, Ost fattes: Have de intet at æde uden Kornet; saa at Bønderne intet kand selge til at yde deres Landgilde og Skatte.

Min Formaning er til de Conserverede, at de ikke søge at profitere af deres Medbrødrers Ulykke; men heller at beviise dem al christelig Assistance: Iligemaade, at de ikke bilde sig ind, at deres Conservation er ringeste Beviis paa deres Meriter; Thi mangan Gudfrygtig Enke har mistet udi denne Calamitet sin største Velfærd, og mangan en u-barmhiertig Kornpuger er bleven conservered. Jeg laster vel ikke den Talemaade om Guds Straf: men naar jeg hører den for ofte i de sidste Folkes Munde, raader jeg ikke at gjøre saadan Misbrug deraf, at Vantro og Forargelse derved kand foraarsages. Vi have alle fortient Guds Straf: hvorudover, ligesom ingen, der geraader udi saadan Uheld, kand protestere imod Himmelen derfor, saa kand og bør ingen at regne sig sin Conservation til nogen Merite, og troe, at efterdi han har ingen Deel haft udi den almindelige Skade, han ogsaa ingen Deel haver haft udi Landets almindelige Synder.

I Anledning af denne Mortalitet er bleven omtvistet, hvilken Ulykke kunde være størst, enten saadan Sygdom havde angrebet Hestene eller Horn Qvæget. Nogle meene, at Mortalitet blant Beesterne vilde have foraarsaget størst Ulempe; og til at bestyrke deres Meening, bruge saadanne Argumenter:

1.) Efterdi man ingenlunde kand undvære Hæstene, i henseende til Jordens Dyrkning, og i sær til daglig Kiørsel; thi hvorledes vilde Bonden og Landmanden blive af med sine Vahrer, som maa føres paa Vogne, og ikke kand bæres paa Axlerne til Kiøbstæder.

2.) Vilde deres Havre, som meest fortæres af Hæste, blive til liden Nytte.

Det første Argument er heel vigtigt; thi, endskiønt man i Nødsfald kunde spende Stude for Vognene, vilde Reiser blive langvarige: Hvad det andet derimod angaar om Høes og Havres debit, da er det ikke af lige Vigtighed; Thi en stor Deel Havre bruges til Staldstude og andre Creatures Føde, og meere deraf kunde end forbruges, hvis Bønder efter Forpagternes Exempel og vilde stalde Stude. Derforuden ere de fleeste Havre-Jorder af den Beskaffenhed, at derudi kand saaes, saavel Byg som Rug og Boghvede.

Det Høe, som fortæres af Bøndernes Hæste, og som bliver ført til Kiøbstæderne at selges, kunde med større Fordeel tiene til Føde for Bøndernes Qvæg, hvorpaa de fleeste ikke legge meget Vind, skiønt den halve Deel af Bondens Velfærd derudi bestaar.

Saadant haver jeg forestillet nogle af mine nye kiøbte Bønder, hvilke alle have stor Høe Biering, men i Steden for at legge sig Køer og Stude til, have ført Høet til Kiøbenhavn, hvorved de have slidet deres Heste og Vogne, og forsømt deres Tid, saa at med al den Herlighed, som deres Gaarde besidde, deres Tilstand stedse har været slet. En fornuftig og duelig Bonde selger aldrig sit Høe, men veed bedre at føre sig det til Nytte.

Man seer heraf, hvad Uleylighed, der vilde flyde af Hæsternes Mortalitet, item hvorvit man kunde bøde paa saadan Mangel.

Horn Qvægets Ødeleggelse derimod incommoderer langt meere: thi derved tabes Melk, Smør, Ost,

Kiød, Giødning, Plov-Arbeyd, Lys, Huder, som gjør den halve Deel af Menneskets Føde og Klæde, paa eengang; saa at ingen fornuftig Landmand kand tage i Betænkning at bifalde deres Meening, som holde Qvægsygen skadeligst: thi det er kun Kiøbsted-Folk, Petits Maitres og Fruentimmer der frygte at bruge deres Beene, som kand falde paa den anden Meening; men de samme ere herudi ikke competente Dommere.

Ellers maa her saavel som i adskillige andre Tvistigheder distingueres imellem Tider og Steder. Om et Land udi Krigs-Tider paa eengang mistede alle Hæste, var det en ubodelig Skade, saasom en stor Deel af en Stats Styrke derudi bestaar. Hvad Stederne angaar, da ere der visse Lande, hvorudi Qvæg bedre kunde undværes end Hæste: udi Sverrig og Norge for Exempel ere Veyene af den Beskaffenhed, at man ikke kand komme frem uden til Hæst; saa at Mangel paa Ride Hæste vilde foraarsage, at paa mange Steder Kirke-Tienester vilde ophøre, med mindre Præsten vilde reise til Annexet paa en Koe eller Stud, hvilket baade var uanstændigt og ugjærligt, og at gaae til Fods, helst om Vinteren, var et Martyrium.

Henvisninger

Epistler: [29: Jeg lærer meget ved Omgang med Bønder](#) • [49: Lovprisning af Landbruget](#) • 83: Er Kvægsygen en Guds Straf? • 114: Kvægsygens Mortalitet og Skovenes Renæssance • 115: Kvægsygen og Gederne • [176: Hvorfor jeg blev Baron](#)

Denne tekst indgår i ...

Denne tekst indgår i [»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning« bd. 2: »Tekster«](#). Evt. ændringer vil ske dér.

BA's Holberg-sider

De fleste af mine Holberg-artikler indgår i [»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning«](#). Bogen foreligger som foreløbig udgave, der kan downloades gratis. Den vil blive udbygget og bearbejdet i løbet af 2006-2008. De artikler der har med [»Jeppe på Bjerget«](#) at gøre vil dog blive udgivet for sig i 2007.

I bogen er der afsnit om **Holberg's breve**, hans fortolkning af **naturretten og folkeretten**, hans **arbejde som filosof og teolog** - og en særlig del af hans **historieskrivning**; som eksempler på det sidste er valgt 'historier' om den albanske fyrste **Skanderbeg** og om profeten **Muhammed**.

I tilknytning til bogen har jeg samlet et [udvalg af Holberg-ting](#) [PDF] og lagt i en digital udgave på internettet. Det drejer sig bl.a. om komedien om **Gert Westphaler**, en række **epistler** og om værket om **natur- og folkeretten**.

Desuden har jeg påbegyndt en [oversigt over links \(og litteratur\) om Oplysningstiden](#).

ANDRE ARTIKLER (ENKELTE AF DISSE ER AF ANDRE FORF.):

ABRACADABRA: DIGITAL HOLBERG: artikler der er listet på *Open Directory Project*, her er de opdelt i emnegrupper | [Holberg's egne tekster](#) på nettet | [Rahbek's Holberg-udgave 1804-1814](#) | **Billeskov Jansen's** udgave af: [Værker i tolv bind](#) (indholdsfortegnelsen) | [Litteraturliste](#)

Teater: [Holberg-teater i Kalundborg](#) | [Holberg i Korsør](#) | [Krabasken i Kalundborg](#) [indgår i *»Et åbent sind«*] | [Niels Klim i Kalundborg](#) | [Niels Klim på Falster](#) | [Antihelten Jeppe](#) [indgår i *»Et åbent sind«*] | [Jeppe på gyngende grund](#) [om dansk-polsk opsætning; indgår i *»Et åbent sind«*]

Naturretten. Retsforhold (Supplerende): [Holberg og Bierne](#) | [Holberg, Naturretten og juristerne](#) (Ditlev Tamm i Kalundborg) | [Hugo Grotius](#) | [Deres velfortjente straf](#) (udstilling i Kalundborg)

Personer: [Holberg's konger](#) (Frederik IV, Christian VI og Frederik V) | Holberg's uven, juristen og historikeren [Andreas Hojer](#) | [Africanus og Gynther fra Havrebjerg](#)

Steder: [Sorø](#) | [Brorupgaard - Havrebjerg](#) | [Tersløsegård](#): Holberg's gods ved Sorø | [Theobald Stein's Holberg-statue ved Det Kongelige Teater i København](#)

Sprog: [Sprog og typografi](#) hos Holberg | **Udgivere og forskere:** [Thomas Bredsdorff](#) (Holberg-medaljen 2005)

Du kan åbne linkene så de fremkommer i **denne ramme** - eller så de fremkommer i et **nyt vindue**; brug *højreklik* til at vælge.

Denne rammes adresse: <http://bioerna.dk/Holberg/links.htm> | Udgiver: [Kultursociolog Bjørn Andersen](#)